

**Fethullâh İbnü's-Sabbâğ el-Mevsîlî (ö. 1162/1749),
*Ferîdetü't-Te'lîf ve Şerîdetü't-Tasnîf min Fethillâhi'l-
Habîri'l-Latîf*, Beyrut: Dârü'l-Muktebes, 2022. 615 sayfa.**

İslâm yazılı kültür tarihinde yazıya geçirilen ilk metinler, Kur'ân-ı Kerîm âyetleridir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm telif edilmiş bir kitap değildir. İnsan sözü olup yazıya konu olan ilk metinler ise çoğunlukla hadis-i şerîflerdir. Hadislerin yazıya geçirilmesi, tedvin ve tasnife konu olması, yazılı kültür çalışmalarına ciddi bir hız kazandırmıştır. Devletin güçlenmesi, yazı araç ve gereçlerine ulaşım imkanının artması ve farklı coğrafyalardaki teknik bilginin Müslümanlar tarafından öğrenilip geliştirilmesi, bilginin yazıya geçirilip zenginleştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Teknik gelişmeler sayesinde Müslüman âlimler, birçok alanda hacimli eserler kaleme alabilmiş ve tefsir, hadis, kelim, fıkıh, tasavvuf ve dil ilimleri gibi temel bilgi dallarının teşekkülünü hızlı bir şekilde tamamlayabilmişlerdir. Temel disiplinlerin gelişmesi ve teşekkül süreçlerinin tamamlanması zamanla alt disiplinlerin doğmasına ve yeni disiplinlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

İslâm yazılı kültür geleneğinde yeni bir disiplin vaz' etme iddiası, sadece ilk dönemlere mahsus bir iddia değildir. Bu iddianın izini İslâm tarihinin bütün yüzyıllarında sürmek mümkündür. Özellikle müteahhir dönemde bu iddia ile adı sıkça anılan kişinin Kâfiyeci (ö. 879/1474) olduğu herkesçe malumdur. İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), İbn Haldun (ö. 808/1406) ve Münecimbaşı Ahmed Dede (ö. 1113/1702) gibi önemli simalar da farklı disiplinlerde bu iddiayı sahiplenmişlerdir. Fethullâh İbnü's-Sabbâğ el-Mevsîlî (ö. 1162/1749) de telif ilmi alanında bu iddiayı dile getiren ilk kişidir. "Yazma Sanatı ve Telif İlmi"ni vaz' ettiğini ve kendisinden önce bu ilme dair kimsenin kalem oynatmadığını belirtmektedir.

Yazma Sanatı ve Telif İlmi (Fennü't-Tasnîf ve İlmü't-Te'lîf) hakkında tarihteki ilk eseri yazdığını belirten Fethullâh İbnü's-Sabbâğ el-Mevsilî¹, 1091/1680'de Musul'da doğup temel eğitimini Musul'da aldıktan sonra Kuzey Irak'a gitmiştir. Şiiliğin dayatılması sonucu Şeyh Muhammed el-Erdebilî riyasetinde İran'ı terk edip Irak'a göç eden ve Haydariyye medreselerini kuran Haydarî ailesinin himayesinde eğitimini tamamlamıştır. Bağdat ve Musul'daki önemli âlimlerden icazet alan Fethullâh el-Mevsilî, kısa bir süre içerisinde Musul'da ders verebilecek bir konuma gelmiştir. Genç yaşta parmakla gösterilen âlimlerden biri olmakla beraber iktisadî ve siyasî zorluklardan dolayı Celilî ailesinin Musul'daki yönetiminden önceki son Osmanlı paşası Darendeli Hüseyin Paşa'nın (ö. 1156/1744) himâyesinde 1139/1727'de 48 yaşında iken Darend'e göç etmiştir. 1162/1749'da vefat edene kadar Darend'e ikâmet etmiştir.

Velud bir yazar olan Fethullâh el-Mevsilî, muhakkik Yahya Ra'd Haydar'ın tespitlerine göre yaklaşık 240 farklı başlıkta, 40 cilt tutabilecek çalışmalara sahiptir.² Eserlerinin çoğu medreselerde okutulan temel metinler üzerine yapılmış şerh-haşiye türünden çalışmalardır. *Ferîdetü't-Te'lîf ve Şerîdetü't-Tasnîf min Fethillâhî'l-Habîrî'l-Latîf* adlı çalışması ise yazarın “yazmak istediğim en büyük kitabım, adeta omuzlarıma bir kaya yükleyip taşımaya çalıştığım eserim” olarak nitelendirdiği hayalidir. Eğitim hayatı boyunca telif meselesini bir problem olarak zihninde daima canlı tutup geliştiren Fethullâh el-Mevsilî, 17 yaşından 28 yaşına kadarki dönemde yazdığı eserlerinde telif âdâbına dair pasajlar kaleme almıştır. Bu pasajların hacmi her yeni çalışmasında artmış ve çeşitlenmiştir. *Ferîdetü't-Te'lîf*'i bir kitap formuna kavuşturmak istediğinde yaklaşık 12 yıl boyunca farklı eserlerinde yazdığı pasajları ve aldığı notları bir araya getirmesi yeterli olmuştur. Zilkade 1134'de (Eylül 1722) telifine başladığı bu eserini 15 Ramazan 1135'te (19 Haziran 1723) tamamlamıştır. Yaklaşık on aylık bir çalışmanın sonucunda 90 varaklık bir eser ortaya çıkmıştır. Tek nüsha ve müellif hattı olması kuvvetle muhtemel nüshanın üzerinden birçok minhuvatın yer alması, yazarın kitabı bitirdikten sonra da ekleme yapmaya devam ettiğini göstermektedir.

- 1 Tam künyesi şöyledir: Abdülfettâh b. Mahmûd b. Ahmed b. Şaban İbnü's-Sabbâğ- Fethullâh el-Mevsilî.
- 2 Eserlerinin çoğu Konya Bölge Yazma Eserler Müdürlüğünde bulunduğunu ve müellif Fethullâh el-Mevsilî'nin hayatı ile eserlerine dair geniş bir çalışmanın muhakkik Yahya Ra'd Haydar tarafından hazırlanmakta olduğu ifade edilmiştir.
- 3 Bu kitabın tahkikini Twitter'da paylaşım içerik hakkında kısa bir bilgilendirmede bulunan @mollayane hesabına teşekkür ederim.

Yazarın bu kitabı telif etmesinin temel amacı daha önce gelenek içerisinde öğrenilen bir alanın meselelerini yazıya geçirmek ve telif faaliyetinde bulunacaklar için bir rehber oluşturmaktır. Alanın ilk eseri olduğu için kapsamına giren bütün meselelere dair yazılı pasajlara atıf yapma düşüncesi hâkim olmuştur. Bu da eserin merkezine alıntıların yerleşmesine neden olmuştur. Dilin ortaya çıkışı, alfabeler, Kur'ân-ı Kerîm'in yazıya geçirilmesi, tedvin faaliyeti, metin-şerh-haşiye üçgenindeki yazıya dair meseleler kitabın genel muhtevasını oluşturmuştur. Yazar meseleleri okuyucuya basit ve anlaşılır bir dille sunmak adına edebî kelime ve terkip tercihlerinden uzak durmuştur. Eser yapısı itibarı ile daha önceki notların bir derlemesi olduğu için konu düzeni ve eserin bütünlüğü yeknesak değildir. Mukaddimeden sonra ana bölüm başlıkları bulunmamaktadır. Bütün başlıklar "ferîde" ve "şerîde" adı altında işlenmiştir. İçerideki başlıklarda tercih edilen bu kelimeler eserin adına da yansımıştır. Kitabın muhakkiki Yahya Ra'd Haydar eserin bu dağınık yapısının altı başlıkta bir araya getirilebileceğini belirtmiş; tarafımızdan da bu tertip dikkate alınarak her bir bölümde tartışılan konular aşağıda işlenmiştir.

1- Mukaddime: Fethullâh el-Mevsilî bu kısımda kitabın konusu, telif sebebi, telifin ehemmiyetine dair deliller ile âlim ve müteallim âdâbına değinmektedir. Bu bahiste ilimleri tedvin edilmiş olanlar ile olmayanlar olmak üzere ikiye ayırmakta, yazma sanatı ve telif ilmini de tedvin edilmemiş ilimler arasında zikretmektedir. İlimin önemi, kendi döneminde ilmi kötü emelleri için kullananlar, hadis ile fıkıh karşılaştırılması ve hadisin daha üstün oluşu ile öğrenilmesi helal veya haram olan ilimlerin neler olduğunu alıntılar üzerinden işlemektedir. Müellif, tedvin edilmiş ilimler bağlamında Arapça ilk eserin kime ait olduğuna, İslâm beldelelerinde kullanılan Arapça, Farsça, Süryanice ve İbranice alfabelere değinmekte; ilimlerin sınıflandırmasına ise İbnü'l-Ekfânî ve Zekeriyâ el-Ensârî'nin taksimleri üzerinden temas etmektedir.

2- Bu bölümde Fethullâh el-Mevsilî telif konusuna bir ön hazırlık olarak görülebilecek mevzuları ele almaktadır. Müellif, "şerîde" ve "ferîde" başlıkları altında Kur'ân'ın müellef/telif edilmiş bir kitap olmayışı, telif konu olan insan sözlerinin en güzeli olan hadisleri derleyen ilk kişilerin kimler olduğu, hadis eserlerin türleri ve müellifleri, hadisin dinin asıllarından oluşu, en güzel hadis eseri olan Buhârî ve onun şerhlerine yönelik bazı değerlendirmeleri *İrşâdü's-Sârî*'den olduğu gibi alıntılanmaktadır. Telif eserler bağlamında meşhur tefsirler ile müfessirlere, özellikle de *Keşşâf* ve onu eleştiren Sübkî ile Bulkinî'nin değerlendirmeleri ile Beyzâvî tefsirine dair bazı anekdotlara yer vermektedir.

3- Bu bölümde kitabın yazılış amacı olan telif ilminin temel konuları işlenmektedir. el-Mevsilî, özellikle telif faaliyetinde bulunacak kişilerin bu kitabını bir “ölçü” ve “kıstas” olarak kabul etmelerini, kendisini ise vaaz kürsüsünde oturup telifte bulunacakları irşâd eden biri olarak görmelerini istemektedir. Telif ve tasnif gibi bazı kavramlar, müellifin sorumluluğu, okuyucu ve dinleyici ile onların sorumlulukları, İslâm ümmetinin diğer ümmetlerden daha genç olmakla beraber telifte onlardan üstün oluşu, telifin fikhî hükmü ile ilim olarak tedvini meselesini ele almaktadır. Bu kısımda örfen eş anlamlı olan telif ile tasnifi şöyle tanımlamıştır: “Metin, şerh, haşiye, ihtisar, izah, tetimme veya başka bir tür olmasına bakılmaksızın kitap tedvin keyfiyeti ile tedvinde uygun olan ile olmayan durumları araştıran ilimdir.” el-Mevsilî, bu ilmi sınırsız ve uçsuz bir ilim olarak değerlendirmekte ve ömrünü tahsile adayan, gençliğini âlimlerin dizi dibinde geçiren kişilerin telifte bulunabileceğini, kendisinin de bu vasıflara sahip biri olduğunu ifade etmektedir. Telif faaliyetinin zorunlulukları, müstehabları, yasakları ve mekruhları olduğunu; zorunlulukları yerine getirmeyen kişiyi mübtedi seviyesinde gördüğünü, yasaklarından kaçınmayı ise müellif zümresinden saymadığını söylemektedir. Telifte asıl olanın ince düşünce ve derin anlam olduğunu, yazı, kâğıt, notların fazla veya güzel yazılması ya da kitabın büyüklüğünün telife doğrudan bir değer katmadığını vurgulamaktadır. Yazarın telif faaliyetinde bulunurken okuyucu ve dinleyici korkusunu göz önünde bulundurması, onların yadırgadığı şeyleri yapmaktan kaçınması gibi gereklilikleri dile getirerek okuyucunun isteklerinin yazarın biçimi üzerinde etkili olduğunu düşünmektedir. Bu çerçevede okuyucu-yazar arasında müsamahanın merkezde olduğu bir anlayışın hâkim kılınması gerektiğini vurgulamaktadır.

4- Bu bölüm bir önceki bölümde tartışılan konuların devamı ve tamamlayıcısı olarak kurgulanmıştır. Fethullâh el-Mevsilî, telif eserlerin türleri, faydaları, gereklilikleri, metin, şerh veya haşiye yazarlarının telif tarzları, akademik hırsızlık ve telifin ahlaki yönü gibi konuları kitap telif etmek isteyen kişinin dikkate alması gereken noktalar bağlamında işlemektedir. Özellikle kitap telif etmenin yedi gayesini sıkça zikretmekte ve kendi eserini de bu bağlamda konumlandırmaktadır. İlk dönemlerden itibaren farklı kişilere nispet edilen yedi gaye ise şöyledir: 1-Kimsenin yazmadığı bir alanda yazmak. 2-Eksik bir şeyi tamamlamak. 3-Kapalı bir şeyi şerh etmek. 4-Uzun bir şeyi ihtisar etmek. 5-Dağınık bir şeyi derleyip toparlamak. 6-Karmaşık bir şeyi tertip etmek. 7-Hatalı bir şeyi düzeltmek.

Fethullâh el-Mevsilî, telif ilminde kitap yazmayı kimsenin yazmadığı bir alanda telifte bulunma olarak değerlendirmektedir. Telifte bulunmanın da birçok fayda-

sının olduğunu, nefsi güçlendirdiğini, hafızayı sabit kıldığını, kalbi temizlediğini, tabiatı keskinleştirdiğini ve en önemlisi de sonsuza dek hatırlanma isteğine vesile olduğunu belirtmektedir. Ayrıca yazmanın cesaret işi olduğunu, yazarın cesaretli, iffetli ve hikmetli olması gerektiğini vurgulamaktadır. Yazar, telifte bulunmadan önce yazmak istediği ilmi muhakkik âlimlerden okumalı, alanın temel eserlerini bilmeli, üzerinde tefekkür etmeli ve akranları ile müzakeresini yapmalıdır. Hocasından izin alarak telife başladığı ilmin yazım üslubuna ise ya hocası ya da alanın kitapları üzerinden hakimiyet sağlamış olmalıdır.

Telif sürecinin sağlıklı ve sağlam tamamlanması adına yazım sürecinde kitap telif edecek olan kişi, ses ve hareketten uzak, boş temiz bir mekânda zihnini gam ve kederden uzaklaştırarak telifte bulunmaya çalışmalı, kurduğu cümlelerde anlamı esas alıp zorlama cümlelerden kaçınmalı, lafız ve manâ birlikteliği içerisinde birbirine bağlı cümleler kurmalıdır. Yazdıklarını eleştirel bir gözle okuduktan sonra kendisi ile bağlantısını kesmelidir.

Fethullâh el-Mevsilî, metin telif edilirken kişinin metin, şerh ve haşiye türünden hangisinde telifte bulunduğunu, kendi sınırlarının farkında olup bunu aşmaması gerektiğini ve sınırların neler olduğunu türler çerçevesinde tartışmaktadır. Salt nakil merkezli kitapların telif olmadığı, intihalden uzak durma gerekliliği, hadisleri asıl kaynağına ircâ etmeye özen gösterme ve zayıf hadisle amel etmeme konusu el-Mevsilî'nin vurguladığı diğer noktalar arasındadır. Bu bölümü telif geleneğinde mukaddimede zikredilmesi gereken temel özelliklerin neler olduğunu belirterek bitirmektedir.

5- Beşinci bölümde ise Fethullâh el-Mevsilî, telif mevzusunun temel konuları olmamakla beraber farklı yollarla telifle bağlantısını kurduğu bazı konuları ele almaktadır. Müellifin eserlerinden istifade edenlerden sevap kazanması, Kur'ân-ı Kerîm'de telif ilkelerine atıf yapan âyetler, bu âyetlerin ne tür teliflerle ilişkili olduğu, her bir ilmin köken olarak Kur'ân-ı Kerîm'den neşet edebilme ihtimali ile ilmi saklamanın dini açıdan durumunu nadir nüshalar üzerinden ele almaktadır. İslâm geleneğindeki şerh ve haşiye yazımında kullanılan yazım biçimi, farklı mürekkep kullanımı, telif sebepleri ile İbnü'l-Arabî'nin eserleri gibi bazı tasavvuf eserlerinin herkes tarafından okunmaması gerektiği düşüncesi el-Mevsilî'nin tartıştığı konular arasındadır. Bu bölümün son kısımları farklı kaynaklardan alıntılar yaparak İbnü'l-Arabî ve onun eserlerinin okutulması ve anlaşılmasını ele almaktadır. Bu bağlamda Ebussuud'un *Ma'ruzâtı* ile Şârânî'nin kitapları atıf yapılan eserler arasındadır.

6- Ferâid ve şerâid başlıklarını taşıyan son bölüm ise telif meselesi ile yakın bir ilişkisi kurulmaksızın alıntılardan oluşmaktadır. Filozof türleri, nahvin ortaya çıkışı, usûlü't-tefsîr, kıraatler ve müfessirin ihtiyaç duyduğu ilimler tartışılan konular arasındadır. Gazzâlî'nin *el-Münkiz*'i ile Suyutî'nin *el-İtkân*'ı bu bölümün temelini oluşturmaktadır.

Eserin muhakkiki Yahya Ra'd Haydar, kitabın sonuna müellif Fethullâh el-Mevsîlî'nin diğer eserlerinden telif âdâbına dair yazdığı pasajları kitabın sonuna ek olarak koymuştur. Bu ekler sayesinde yazarın erken dönemden itibaren bu konuya dair notlar aldığını ve hayatı boyunca bu meseleyi geliştirmeye çalıştığını görmekteyiz. Kitabın en temel mevzularının tamamını bu eklerde görmek mümkündür. Kitabın en son kısmı ise âyet, hadis, şahıs, yer, tarih, eser ve kavram fihristlerinden oluşmaktadır.

Fethullâh el-Mevsîlî, mantık, kelim, hadis ve fıkıh eserlerine şerhler yazan bir müellif olmakla beraber bu eserinde bir ilmin müstakil bir hüviyete sahip olduğunu gösteren "ru'ûs-i semâniye" veya "mebâdi-i aşere" olarak ifade edilen temel noktaların tamamını işlememiştir. Telif ilminin tanımını kısaca yapmakla beraber bu tanımın unsurlarını tahlil etmemiştir. İlmin gâyesini ise genellikle yazmış olduğu eserinin amacı çerçevesinde işlemiştir. İlmin vâzı'ının kendisi olduğunu vurgulamakta ancak ilminin mevzûsunu özellikle de diğer ilimlerden ayırdığı noktalara değinmemektedir. Mebadî ilkesini ise telif ilmi içerisinde tartıştığı meseleler bağlamında ele almaktadır. Vaz' ettiğini iddia ettiği telif ilminin mevzûsunu, gayesini ve diğer ilimlerden ayırdığı noktaları bütün açıklığı ile ortaya koymamasının muhtemel nedeni ise âlimlerin bu ayrımları yapabilecek konumda olduklarını düşünmesi ve bu pratiğin gelenek içerisinde aktarılmasıdır.

Telif ilkeleri çerçevesinde eserlerin giriş, gelişme ve sonuç tertibi üzerine kurgulanmasını ve gereksiz tekrarlardan kaçınılması gerektiğini belirtmekle beraber kendi eserinde bu düzeni görememekteyiz. Bu bağlamda eserin konu tertibi yeknesak olmadığı için aynı konu farklı yerlerde işlenmiştir. Özellikle bu eserin oluşum süreci göz önünde bulundurulduğunda bu sonuç kaçınılmazdır. Nitekim daha önce ifade edildiği üzere yazar bu eseri farklı kitaplarında yazdığı pasajları bir araya getirip genişletmiş ve düzenlemiştir.

Medreselerde okutulan klasik eserlerin birçoğuna şerh veya haşiye yazan müellif, yazdığı bu eserle farklı ilgi alanına sahip okuyuculara hitap etmek istediği için birçok ilmin temel eserlerinden sayfalarca alıntı yapmaktadır. Münâvî'nin *Fey-*

Örs, Fethullâh İbnü's-Sabbâğ el-Mevsilî (ö. 1162/1749), *Ferîdetü't-Te'lîf ve Şerîdetü't-Tasnîf min Fetbillâbi'l-Habîri'l-Latîf*, Beyrut: Dârü'l-Muktebes, 2022. 615 sayfa

zû'l-Kadîr'i ile Süyûtî'nin *el-İtkân*'ı en fazla atıf yaptığı eserler arasındadır. Sonuç olarak, *Ferîdetü't-Te'lîf ve Şerîdetü't-Tasnîf* yeni bir ilim vaz' etme iddiasını taşıması ve telif gibi bir konuyu müstakil olarak ele alması açısından İslâm telif geleneği ile ilgilenen kimselere faydalı olacak bir eserdir.

